

ÖNYARGILI TUTUMLAR VE SALDIRGANLIK

(Sayfa 71-87)

İlknur Tayınmak*

Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Doktora Öğrencisi
ilknurdayinmak@gmail.com

Öz

Saldırganlık, hem failler hem de maruz kalan bireyler açısından birçok yıkıcı sonucu olan bir davranış türüdür. Maruz kalanlar açısından travma, stres, kaygı, korku gibi birçok yıpratıcı psikolojik etkisi bulunan saldırganlığı azaltmanın yollarını araştırmak oldukça önemlidir. Saldırganlıkla mücadele etmenin en etkili yolu ise onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine analiz etmek ve bu analizlere uygun çözüm önerilerini hayata geçirmektir. Bu nedenle mevcut çalışmada saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargılı tutumlar detaylı şekilde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı önyargı temelli saldırganlığa ilişkin bir farkındalık oluşturmak ve saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Bu kapsamda öncelikle önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bazı gruplar (ör; kadınlar, homoseksüel bireyler) belirlenmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bu konuda yürütülen araştırma bulguları değerlendirilmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda önyargının saldırganlığın önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Sonraki bölümde önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için gruplar arası olumlu temas sağlama, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik bazı düzenlemelerde bulunma, bireylere empati becerileri kazandırma ve önyargıları azaltmayı amaçlayan eğitim programları geliştirme gibi bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Önyargı, kalıpyargı, ayrımcılık, saldırganlık, saldırganlığın azaltılması

PREJUDICED ATTITUDES AND AGGRESSION

Abstract

Aggression is a type of behavior that has many destructive consequences for both the perpetrators and the exposed individuals. For those exposed, it is very important to investigate ways to reduce aggression, which has many corrosive psychological effects such as trauma, stress, anxiety, and fear. The most effective way to reduce aggression is to analyze the factors that reveal it in depth and to suggest solutions according to these analyzes. For this reason, prejudiced attitudes one of the causes of aggression, were examined in detail in the current study. The purpose of this study is to raise awareness about bias-based aggression and to suggest some solutions for its reduction. In this context, some groups (eg women, homosexual individuals) exposed to aggression caused by prejudices were identified and the research findings carried out in this area in various parts of the world were evaluated. As a result of the literature review conducted, it was determined that prejudice is one of the important determinants of aggression. In the next section, some suggestions has been offered such as providing positive contact between groups to reduce prejudice-based aggression, making arrangements for the discriminatory and aggressive language of the media, gaining empathy skills for individuals, and creating training programs aimed at reducing biases.

Keywords: Prejudice, stereotype, discrimination, aggression, reducing aggression

* Doktora Öğrencisi, Psikoloji Bölümü, Mersin Üniversitesi, ilknurdayinmak@gmail.com

Giriş

Saldırganlık, insanlar arasında yaygın şekilde gözlenen, nedenleri ve sonuçları hakkında çeşitli araştırmalar yürütülen ve azaltılmasına yönelik çözüm yolları aranan bir davranış türüdür. Literatürde çeşitli saldırganlık tanımları yapılmakla beraber en genel anlamda saldırganlığın, bundan kaçınmaya güdülenen bir canlıya yöneltilen ve zarar verme niyeti taşıyan herhangi bir davranış olduğu belirtilmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 4-11). Saldırganlığın doğrudan, dolaylı, sözel, fiziksel, reaktif, proaktif gibi türleri bulunmaktadır. Fiziksel saldırganlık; hedef bireyi dövme, yaralama gibi fiziksel olarak zarar verici davranışları ifade etmektedir. Sözel saldırganlık; hedef bireye hakaret etme, küçük düşürmeye yönelik ifadeler kullanma gibi sözel yollarla ona zarar verici davranışlarda bulunmayı kapsamaktadır (Tuzgöl, 2016). Birine bağırma, onun hakkında dedikodu yapmak, ona çeşitli lakaplar takmak vb. davranışlar sözel saldırganlık olarak değerlendirilmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Dolaylı/ilişkisel saldırganlık, hedef bireye sosyal manipülasyonlar aracılığıyla sözel ve dolaylı olarak zarar vermeyi ifade etmektedir (Kaukiainen ve ark., 1999). Hedef kişi hakkında söylentilerde bulunma ve yalan söyleme, onun iznini almaksızın paylaşılmasını istemediği fotoğraflarını yayma gibi davranışlar dolaylı saldırganlık kapsamına girmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Reaktif saldırganlık, kıskırtma veya engellenmelere maruz kalma sonucu gösterilen zarar verici davranışları; proaktif saldırganlık ise dışsal ödüller (ör; popülerlik kazanma, amaca ulaşma) tarafından kontrol edilen ve hedefe zarar veren davranışları tanımlamaktadır (Aydın ve Akgün, 2014; Crick ve Dodge, 1996).

Saldırgan davranışlar türleri açısından farklılık gösterse de daima hedef seçilen bireylere ve gruplara zarar verecek şekilde sonuçlanmaktadır. Saldırganlığın hedef bireyi dövme, yaralama, öldürme gibi zarar verici fiziksel sonuçlarının yanı sıra birçok psikolojik zararı da mevcuttur. Saldırganlığa maruz kalmak bireylerin kaygı ve korku seviyesini arttırabilmekte, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu gibi çeşitli psikopatolojik durumlara zemin hazırlayabilmektedir. Bu kapsamda ilköğretim 4. ve 5.sınıf öğrencileriyle yürütülen bir çalışmada çocukların zorbalığa maruz kalma, kaygı, benlik saygısı ve depresyon düzeyleri incelenmiş ve bedensel-duygusal zorbalığa maruz kalanların kalmayanlara oranla depresyon ve kaygı düzeylerinin daha yüksek, benlik saygılarının ise daha düşük olduğu saptanmıştır (Kapıcı, 2004). 11-18 yaş aralığındaki çocuklarla yürütülen kapsamlı bir araştırmada ise hem zorbalık yapan hem de zorbalığa maruz kalanların travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdikleri tespit edilmiştir (Baldry, Sorrentino ve Farrington, 2019). Bir diğer araştırmada işyerinde fiziksel, sözel saldırganlığa ve zorbalığa maruz kalan çalışanların yaşam doyumlarının düştüğü ve psikolojik stres seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Jaradat ve ark., 2016). Türkiye’de hastane çalışanları arasında yürütülen bir araştırmada, işyerinde herhangi bir şiddet türüne (sözel, fiziksel veya cinsel) maruz kalan veya sadece şiddete tanık olanların, maruz kalmayan veya tanık olmayan çalışanlara oranla daha fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıkları bulgulanmıştır (Dursun, 2012). Saldırgan davranışlara tanık olmak, duygusal tükenmeyi çoğaltmakla kalmayıp bireylerin ilerleyen zamanlarda saldırgan davranışlarda bulunma ihtimalini de arttırmaktadır. Örneğin; bu konuda yürütülen boylamsal bir çalışmada aile içi şiddet ve saldırganlığa maruz kalan çocukların kaygı ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğu ve ergenlik çağında akranlarına saldırgan davranışlarda bulunma düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir (Izagirre ve Calvate, 2018). Araştırma bulgularından anlaşıldığı gibi saldırganlık yalnızca ona maruz kalanlar açısından değil, onu uygulayan ve ona yalnızca tanıklık eden bireyler açısından da yıkıcı ve zarar verici sonuçlara sahiptir.

Fiziksel ve psikolojik birçok olumsuz sonucu bulunan saldırganlığı azaltabilmek için onun nedenlerini belirlemek ve bu bağlamda çözüm önerilerinde bulunmak yararlıdır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen faktörlere ilişkin birçok çalışma yürütülmüş, çeşitli kuram ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Evrimsel yaklaşımlar; saldırganlığı genel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan ve geçmişte hayatta kalmak ve genleri aktarabilmek için geliştirilmiş içgüdüsel bir davranış olarak ele almaktadır. Psikanalitik yaklaşıma göre ölüm içgüdüsünün bir sonucu olarak saldırgan davranışlar meydana gelmektedir. Biyolojik yaklaşımlar ise saldırganlığı hormon seviyeleri, kromozomlardaki değişiklikler ve merkezi sinir sistemindeki bazı özelleşmiş bölgelere dayanarak açıklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca saldırganlık bazı araştırmacılar tarafından kontrol odağı, sosyal kaygının yüksekliği, düşmancıl atıf yanlılığı gibi çeşitli kişilik özelliklerine dayanarak da ele alınmıştır (Baron ve Richardson, 1994). Saldırganlığın nedenlerine yönelik açıklamalardan biri de Bandura (1978) tarafından *Sosyal Öğrenme Kuramı* çerçevesinde yapılmış ve saldırganlığın büyük ölçüde gözlenerek ve pekiştirilerek kazanıldığı vurgulanmıştır. Bandura’ya göre saldırganlığa doğrudan maruz kalmak, saldırgan rol modelleri gözlemek,

saldırgan davranışların ödüllendirilmesi veya ödüllendirildiğinin gözlenmesi saldırgan davranışların kazanılmasının veya sürdürülmesinin nedenlerindedir. Ayrıca ebeveyn ve akranlar da saldırganlık üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yetersiz veya kötü ebeveyn-çocuk iletişimi ve akran reddi, sosyal desteğin azlığı saldırganlık açısından birer risk faktörüdür. Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada ergenlerde akran reddinin ve kötü ebeveyn-çocuk iletişiminin reaktif ve proaktif saldırganlık, kaygı ve depresyon ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur (Fite, Rubens, Preddy, Raine ve Pardini, 2014). Bir diğer araştırmada ise yüksek düzeyde akran reddi yaşayan çocukların saldırgan davranışlarının da aynı düzeyde fazla olduğu belirlenmiştir (Perron-Gelinas, Brendgen ve Vitaro, 2017).

Görsel veya yazılı haberlerde, filmlerde, dizilerde, sosyal medyada şiddet içeren tasvirlerle ve görsellere maruz kalmak insanları saldırganlığa teşvik edebilme açısından diğer bir risk faktörünü oluşturmaktadır (Berkowitz, 1993). Bu konuda yürütülen bazı çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Örneğin; 3-5 yaşlarındaki çocuklar ve velilerle yürütülen bir araştırmada, çocukların televizyon izleme miktarı ile ilişkili ve fiziksel saldırganlık düzeyleri arasında pozitif korelasyon olduğu bulunmuştur (Akçay ve Özcebe, 2012). Konuya ilişkin yürütülen bir başka çalışmada spor medyasında şiddet içeren yorumlara ve görüntülere maruz kalma düzeyi ile saldırganlıkta bulunma seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Demir, 2009). Güneş ve Yıldırım (2019) tarafından ise Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve saldırganlığa dair basında yer alan bazı haber başlıkları ve içerikleri analiz edilmiş ve kadın cinayetlerinin medyada sunuluş şeklinin, şiddetin meşrulaştırılmasına ve romantikleştirilmesine katkı sağladığı belirtilmiştir.

Saldırganlığa etki eden bir diğer faktör insanlar arası ilişkisellik/sosyalliktir. Çevremizdeki insanların ve toplumsal normların saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, saldırgan davranışa tanıklık eden birinin olup olmadığı gibi faktörler, saldırganlığın sosyal belirleyicilerindedir. Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ise hedefin özellikleridir. Bireylerin ırkı, ten rengi, cinsiyeti, cinsel yönelimleri gibi birçok özellikleri, onların saldırganlığın hedefi olup olmayacakları noktasında kritik öneme sahiptir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Hedefin ırkına, cinsel yönelimine, yaşına, cinsiyetine, dini tercihine vb. özelliklerine göre belirlenen saldırgan davranışlar literatürde “önyargı” konusu kapsamında incelenmektedir. Bu çalışmada bireylerin grup kimlikleri çerçevesinde saldırganlığa maruz kalmalarına etki eden önyargılı tutumlar ele alınmış ve incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargıyı ele almak, önyargıların ‘saldırganlığın’ öncüllerinden biri olduğuna dair farkındalık sağlamak ve nihayetinde önyargılardan beslenen saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Saldırganlık, maruz kalanlar üzerinde yıkıcı ve yıpratıcı etkileri olan bir davranış türüdür ve bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını korumak için bu davranışın azaltılması yönünde mücadele etmek gerekmektedir. Saldırganlığı azaltarak bireysel ve toplumsal ruh sağlığını arttırmak, yaşanan çatışmaları ve bu çatışmaların yıkıcı etkilerini azaltmak ve daha olumlu insani ilişkilerin gelişmesini sağlamak mümkündür ve bunun için bilimsel araştırmalar ışığında geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Uygun çözümler sunabilmek için saldırganlığın nedenlerini detaylıca analiz etmek önem taşımaktadır. Saldırganlığın meydana gelmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Yukarıda saldırganlığın ebeveyn tutumları, akran reddi, medya etkisi, saldırganlığa maruz kalma veya onu gözleme, saldırgan davranışların pekiştirilmesi gibi birçok unsurla ilişkisine kısaca değinilmiştir. Ancak saldırganlık, pek çok faktörden etkilenen komplike bir davranış olduğu için nedenlerinin derinlemesine incelenmesi daha fazla bilgi sahibi olmak açısından oldukça faydalı olacaktır. Çünkü saldırganlığın nedenleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmak, onunla mücadele etme noktasında yol haritası sunacak ve bu kapsamda bazı çözüm önerilerinin geliştirilmesinin önünü açacaktır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen birçok faktörden biri olan “önyargı” konusu seçilmiş ve böylece kapsam daraltılarak bu konuya ilişkin daha fazla bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle saldırganlığın önyargılı tutumlar, kalıpyargılar ve cinsiyet temelli rol dağılımı gibi unsurlardan nasıl beslendiği ve bazı grup üyelerinin (ör; kadınlar, eşcinsel bireyler) nasıl hedef seçilebildiği ile ilgili dünyanın ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yürütülmüş olan güncel araştırma bulguları derlenerek sunulmuştur. Önyargı ve saldırganlık konusunda yürütülen çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmak, önyargı temelli saldırganlığa ilişkin genel bir bilgi birikimi ve farkındalık oluşturacaktır. Bu bilgi birikimi ve farkındalık ise araştırmacıların bu konuda bilimsel çalışmalar yürütmeleri ve saldırganlığın azaltılmasına yönelik çabalarını kolaylaştırma noktasında faydalı olacaktır.

1.SALDIRGANLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİ

İnsanlar sosyal canlılardır. Dil, iletişim ve işbirliği yoluyla toplumlar inşa edilmiş, sosyal değerler ve normlar oluşturulmuştur. Duygu, düşünce ve davranışlarımız da bu sosyallik durumu çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda saldırganlık da sosyallığın izlerini taşımaktadır. Sosyal bağlam ve normlar, saldırgan davranışlara ve çeşitli etkileşimlere etki eden sosyal roller sunmaktadır. Mesela erkeğe ait cinsiyet rolleri erkeğin daha baskın, saldırgan ve güçlü olmasına vurgu yapmakta iken; kadınlık daha fazla bakım verme, ilgili ve şefkatli olma ile eşdeğer tutulmaktadır (Richardson ve Hammock, 2007). Kadın ve erkeğe atfedilen bu farklı sosyal roller, kadın ve erkeklerin saldırganlık düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda Endendijk ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen bir araştırmada güçlü geleneksel veya geleneksel olmayan cinsiyet rolleriyle ilgili algılara sahip babaların, kız ve erkek çocuklarına cinsiyet rolleri temelli farklı davranışları ve çocukların saldırganlık düzeyi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucu cinsiyet rollerine uygun davranışlarda bulunan babaların erkek çocuklarının, kız çocuklarına oranla daha fazla saldırgan davranış sergilediği bulgulanmıştır. Bir başka çalışmada empati düzeyinin saldırganlığı azaltması noktasında kadın ve erkekler arasında farklılık olduğu belirlenmiş ve bu durumun farklı sosyal rollerle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016).

Saldırganlık farklı sosyal rollerin yanı sıra çevredeki diğer insanların çeşitli özellikleri, saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, bireyi engelleme ve kışkırtma düzeyleri gibi birçok sosyal faktörden etkilenmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada çocukların engellenme düzeyleri ve saldırganlıkları incelenmiş ve engellenen çocuklarda saldırganlık düzeyinin de anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Patil, 2016). Kişiler arası kışkırtmanın saldırganlıkla ilişkisini incelemek amacıyla 4 ayrı çalışmanın yürütüldüğü bir araştırmada ise birisi tarafından kışkırtılmayı takiben benlik kontrolünün azaldığı ve saldırganlık düzeyinin arttığı bulgulanmıştır (Denson, Pedersen, Friese, Hahm ve Roberts, 2011).

Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ve bu incelemenin de asıl konusu saldırganlığa maruz kalanların grup üyelikleridir. Saldırganlığa maruz kalanların grup kimliği ve çeşitli özellikleri doğrultusunda hedef seçilmeleri aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmış ve incelenmiştir. Önyargı-saldırganlık ilişkisine dair bir çerçeve oluştururken konuyu belli sınırlar içerisinde tutabilmek amacıyla yalnızca bazı gruplara (ör; eşcinsel bireylere, farklı etnik kimliklerden bireylere) yönelik saldırganlıktan bahsedilmiştir. Bu inceleme sırasında ele alınan grupların neden hedef seçildiklerine ve bunun sonucunda maruz kaldıkları saldırganlık türlerine ilişkin dünyanın çeşitli yerlerinde ve Türkiye’de yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur.

1.1. Saldırganlığın Sosyal Belirleyicilerinden Biri Olarak Hedefin Özellikleri

Saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden olan kışkırtma, engellenme durumu gibi bazı faktörler hem bireyler arası hem de gruplar arası düzeyde görülebilmektedir. Ancak bazı saldırgan davranışlar, yalnızca grup algısı temelli olup hedef bireyin ırkı, cinsiyeti, dini kimliği, ırkı, cinsel yönelimi, etnik kimliği, yaşı gibi çeşitli faktörler etrafında şekillenmektedir. Yani kısaca bu noktada herhangi bir saldırgan davranışın hedefi bireysel kimlikten ziyade grup kimliğidir.

Grup kimliğine dayalı olumsuz tutum ve düşünceler ile bu tutumlardan beslenerek gelişen olumsuz davranışlar literatürde “önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık” konusu çerçevesinde incelenmektedir. Önyargı, bireyi yalnızca ait olduğu gruba göre değerlendirerek ona karşı olumsuz, düşmanca tutumlara ve duygulara sahip olma anlamına gelmektedir (Allport, 1954). Kalıpyargı, gruplara ilişkin sahip olduğumuz genelgeçer inanç ve yargıları kapsamaktadır (Paker, 2012). Ayrımcılık ise diğer gruplara ilişkin önyargı ve kalıpyargılardan beslenen gözlenebilir negatif davranışları ifade etmektedir (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Önyargılar, yalnızca ayrımcılığa zemin hazırlamakla kalmayıp birçok grup üyesi arasında çatışma ve saldırganlık yaşanmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Çuhadar Gürkaynak, 2012). Aslında ayrımcılığın maruz kalan bireylere incitici ve zarar verici sonuçları göz önüne alınarak ayrımcılık yapmanın başlı başına bir saldırganlık türü olduğu da söylenebilir.

Saldırganlık, gruplar arası önyargılardan ve kalıpyargılardan beslenmektedir. Peki neden bazı özelliklerine göre hedef kişi, zarar verici davranışlara veya saldırganlığa maruz kalmaktadır? Bu soruya çeşitli kuramlar tarafından farklı yanıtlar verilmektedir. Örneğin; *Sosyal Kimlik Kuramı*'na (Tajfel ve Turner, 1979) göre bireyler kendilerini ve diğerlerini kimi zaman grup üyelikleri temelinde tanımlamakta ve benlik değerlendirmesini bu sosyal kimlikler çerçevesinde yapmaktadırlar. Bireyler üyesi oldukları grupları “iç grup”, üyesi olmadıklarını ise “dış grup” olarak değerlendirerek sosyal karşılaştırmalarda bulunabilmektedir. Bu iç-dış grup algısı ise kimi zaman dış grup üyelerine karşı önyargılı tutumlar geliştirmeye, ayrımcı ve zarar verici davranışlar sergilemeye zemin hazırlamaktadır (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Özellikle iç grup özdeşleşmesinin yüksek olduğu durumlarda dış gruba yönelik saldırganlığın meydana gelme olasılığı artmaktadır. Örneğin; bu bağlamda yürütülen bir çalışmada dini kimliğe bağlılık durumunun, başka dini kimliklere sahip olanlara yönelik öfke, düşmanlık ve saldırganlık düzeyiyle anlamlı ilişkisi olduğu bulgulanmıştır (Wright ve Young, 2017).

Grup temelli önyargılardan beslenen saldırganlığın nedenine ilişkin bir diğer açıklama *Sosyal Baskınlık Kuramı* çerçevesinde yapılmaktadır. Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre bireyin iç grubunun, dış gruplardan üstün ve baskın olmasına ilişkin arzusu, gruplar arasındaki eşitsizliği ve ayrımcılığı meşrulaştırmaya zemin hazırlamaktadır (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). Sosyal baskınlık yöneliminin yüksekliği ile saldırganlık düzeyi arasında ilişki vardır. Bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülen bir araştırmada sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan erkek katılımcıların, kadına yönelik şiddet tehdidi, saldırganlık oranları ve tecavüz mitlerini onaylama seviyelerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır (Kelly, Dubbs ve Barlow, 2015).

Sherif, Harvey, White, Hood ve Sherif (1961) tarafından yürütülen çalışmaların sonucu, gruplar arası rekabetin grup üyelerinin çatışmasında ve birbirlerine karşı önyargılı olmasında ne derece etkili olabileceğini göstermiştir. Literatürde *Gruplar Arası Gerçekçi Çatışma* adıyla yer alan bu kuram, grupların birbirlerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarını açıklama noktasında önemli bir role sahiptir. Kurama göre kaynak azlığı algısı, ekonomik rekabet, toplumsal statüyü koruma çabası gibi birçok faktör gruplar arası çatışmalar ve saldırgan davranışlarla yakından ilişkilidir. Bu konuda yürütülen birçok çalışma da kurama destek sağlamaktadır. Örneğin; konuyla ilişkili olarak Lundy ve Darkwah (2018) tarafından kaynak azlığı ve nüfus artışı algısının, göçmenlere yönelik tutum ve davranışlarla ilişkili olduğu, onlara yönelik şiddeti arttırabildiği belirtilmiştir.

Gruplar Arası Çatışma Kuramı'ndan beslenerek geliştirilen *Birleşik Tehdit Kuramı*'na (Stephan ve Stephan, 2000) göre bireyler, diğer grupları bazı açılardan tehdit olarak görmekte ve bu tehdit algısı önyargılı tutumlar ve ayrımcı davranışlara zemin hazırlamaktadır. Bu teoriye göre bireyler dış grupların, iç gruplarına ekonomik, siyasi, kültürel veya ahlaki olarak zarar verdiğini düşünebilmektedir. Dış grubun tehdit oluşturduğuna yönelik bu algı, dış grup üyelerine karşı olumsuz duygu, düşünce ve davranışların gelişmesinde rol oynamaktadır. Tehdit algısıyla ilişkili olumsuz davranışlardan biri de saldırganlıktır. Stephan, Ybarra ve Morrison (2009) bireylerin tehdit algısıyla başa çıkmak için dış gruba karşı saldırganlık, ayrımcılık, rahatsızlık verme gibi davranışlarda bulunabileceklerini ve gruplar arası çatışmalar yaşanabileceğini belirtmektedir.

Grup temelli saldırganlık; sosyal kimlik, sosyal baskınlık arzusu, diğer grupları tehdit olarak algılama, onlarla rekabet etme faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi bilişsel kapalılık ihtiyacı (Kruglanski, 2004; akt. Şeker ve Akman, 2016), adil dünya inancı (Lerner, 1980), sosyal normlar gibi birçok başka faktörden de etkilenmektedir. Önyargı ve buna bağlı olarak gelişen ayrımcılık ve saldırganlık tek bir nedene indirgenemeyecek kadar kompleks ve çok boyutlu yapılarıdır.

Bu başlık altında şimdiye dek bireyin üyesi olduğu grubun, neden diğer grupların olumsuz davranışlarının hedefi olabildiğiyle ilgili genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan sonra ise “Peki özellikle hangi gruplar saldırganlığın hedefi olmaktadır? Bu grupların maruz kaldıkları saldırganlık türleri nelerdir? Grup temelli saldırganlığı azaltmak için neler yapılabilir?” sorularına yanıt aranmıştır. Grup temelli şiddet ve saldırganlık, cinsiyet rolleri ve baskınlık arzusu temelinde erkekler tarafından kadınlara; heteroseksüeller tarafından lezbiyen, gay ve biseksüel (LGB) bireylere; çoğunluk grubun baskın olma isteği, diğer grupları tehdit olarak algılaması gibi çeşitli nedenlerle farklı etnisiteden, ırktan bireylere veya dini kimlikleri farklı olanlara yöneltilebilmektedir. Önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bu grupların

her biri ayrı başlık altında ele alınmış ve bu kapsamda yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur. Daha sonra gruplar arası saldırganlığın azaltılmasına yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

1.1.1. Hedefin Cinsiyeti

Saldırganlık, hedef kişinin cinsiyetine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Yürütülen laboratuvar çalışmalarında ve suç istatistiklerinde erkekler arası saldırganlığın daha yaygın olduğu saptanmakla beraber kadının, aile içi şiddete ve istismara maruz kalma oranının çok daha fazla olduğu görülmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 147-149). Kadınların erkekler tarafından şiddet ve istismara uğraması genellikle cinsiyet rolleri, cinsiyet temelli kalıpyargı ve önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada kadına yönelik şiddet ve saldırganlık, grup ve önyargı temelli saldırganlığın bir boyutu olarak ele alınarak incelenmiştir.

Toplumsal cinsiyet, bir toplum içerisinde kadın ve erkek için uygun bulunan, öğretilen rol ve nitelikleri, yüklenen görev ve sorumlulukları ifade etmektedir (Erbaydar, İnal ve Kaya, 2019). Yani kısaca toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkek olmaya yüklediği anlam ve beklentilerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürden kültüre değişmekle beraber birçok toplumda cinsiyetler arası eşitsizliğe, cinsiyet temelli ayrımcı söylem ve davranışlara (yani cinsiyetçiliğe) zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada belirgin toplumsal cinsiyet algısının, cinsiyet temelli önyargıyı anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur (Lee ve Cunningham, 2016). Türkiye’de yürütülen birçok çalışmada da kadın ve erkek arasında fırsat eşitsizliği ve cinsiyet rollerinin belirginliğine yönelik bulgular elde edilmiştir. Örneğin; istatistiksel verilere dayanarak Türkiye’de kadınlar ve erkeklerin okuma oranları arasında erkekler lehine bir farklılık olduğu; kadın ve erkeklerin seçtiği mesleklerin genellikle cinsiyet rollerine uygun olduğu; yönetici pozisyonunda yer alan kadınların çok düşük bir yüzdeyi oluşturduğu belirlenmiştir (Özaydınlık, 2014).

Glick ve Fiske (1996) tarafından kavramsallaştırılan ve günümüzde de yaygın şekilde kabul gören ve çalışılan “*çelişik duygulu cinsiyetçilik (ambivalent sexism)*” kadına yönelik *düşmanca* ve *korumacı* olmak üzere iki tür cinsiyetçilik olduğunu belirtmektedir. Düşmanca cinsiyetçilik erkeğin geleneksel cinsiyet rollerini, kendisinin daha baskın olması gerektiğini, kadınlara yönelik küçümseyici bir bakış açısıyla meşru görmesini ifade etmektedir. Korumacı cinsiyetçilik ise kadının bakım vermesi, ilgili, şefkatli olması gerektiği ile ilgili rol beklentilerine sahip olma ve kadını bu açılardan idealleştirmeyi kapsamaktadır (Ayan, 2014).

Cinsiyetçilik türleri ve saldırganlık arasında ilişki vardır. Örneğin; erkeklerin düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik seviyelerinin, deneysel görev çerçevesinde kadın hedefe (aşlında araştırmacının işbirlikçisi) şok verme oranını nasıl etkilediğinin incelendiği çalışmada; düşmanca cinsiyetçiliği yüksek olan erkek katılımcıların, kışkırtılma durumundan bağımsız olarak kadın işbirlikçiye daha fazla şok verdikleri bulgulanmıştır (Hyatt, Berke, Miller ve Zeichner, 2016). Renzetti, Lynch ve DeWall (2015) tarafından yürütülen araştırmada erkek katılımcıların düşmanca cinsiyetçilikleri ile romantik partnerlerine karşı şiddet göstermeleri arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Heteroseksüel partnerlerin dahil edildiği bir başka çalışmada, çiftlerin yirmi bir günlük etkileşimleri ve ilişki saldırganlık seviyeleri ölçülmüştür. Araştırma bulgusuna göre yüksek düşmanca cinsiyetçilik seviyesine sahip erkek katılımcılar, romantik partnerlerine karşı daha fazla ilişki saldırganlıkta bulunmuştur (Cross, Overall, Hammond ve Fletcher, 2017). Yakın ilişkilerde yaşanan şiddet ve cinsiyetçilik arasındaki ilişkinin incelendiği geniş kapsamlı çalışmada 51 ülkeden 72.730 katılımcıdan veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda diğer sosyal ilişkilerde (ör; aile, arkadaş) genel olarak şiddetin kabul edilebilir olduğu bakış açısına ve cinsiyetçi tutumlara sahip olmanın, yakın ilişkide partnere şiddet uygulamayı onaylama ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Herrero, Rodríguez ve Torres, 2017).

Düşmanca cinsiyetçilik, erkeğin toplumdaki güç, baskınlık algısı ve isteğiyle ilişkilidir. Cross ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen çalışmada yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlara sahip erkek katılımcıların, kadınların erkeğin gücüne zarar vereceğine ve ilişkiye bağlılığını kötüye kullanacağına dair yoğun korkularının olduğu bulgulanmıştır. Bu konuyla ilgili yürütülen başka bir araştırmada ise erkeklerin kendileri hakkındaki düşük güç algıları ve yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlarının, kadınlara yönelik saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (Cross, Overall, Low ve McNulty, 2018).

Saldırganlığın bir başka türü de cinsel saldırganlıktır ve birçok toplumda kadınlar yoğun şekilde sözlü tacize, cinsel istismar ve saldırılara maruz kalmaktadır. Kadınlara yönelik cinsel saldırganlık oranının yüksek oluşu kadınlarla ilgili önyargılı tutumlar ve inançlarla ilişkilidir. Tecavüze maruz kalan kadınların ikinci kez

mağduriyet yaşamalarına neden olan “tecavüz mitleri (rape myths)”, tecavüze uğrayan ve tecavüz edenlere ilişkin kalıpyargısal inançları içermektedir ve kadınlara yönelik cinsel saldırıları kolaylaştırmaktadır (Burt, 1980; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds ve Gidycz, 2011). Bu konuyla ilgili Türkiye’de yürütülen bir araştırmada, sosyal baskınlık yöneliminin, cinsel saldırganlığa ilişkin mitlerin kabulünü anlamlı düzeyde yordadığı ve bu ilişkide kadınlara yönelik cinsiyetçi tutumların aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Çamaş ve Meşe, 2016). Bevens ve Loughnan (2019) tarafından yürütülen iki çalışmada erkek katılımcıların cinsel saldırganlıkla ilgili tutumları ile kadını cinsel olarak nesneleştirme ve insandışılaştırma (dehumanization) değişkenlerinin ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada kadına yönelik insandışılaştırma eğiliminin, tecavüze maruz kalan kadınlara yönelik olumsuz tutumları yordadığı bulgusu da elde edilmiştir.

1.1.2. Hedefin Cinsel Yönelimi

Birçok toplumda gay, lezbiyen, biseksüel (LGB) bireyler, cinsel yönelimleri nedeniyle çeşitli etiketlemelere maruz kalmakta, cinsel yönelimlerini ailelerine, çevrelerine açmakta zorlanmakta ve bunu paylaştıkları zaman ise hem yakınları hem de toplumun geneli tarafından dışlanma durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Tar (2015) tarafından derlenen ve çalışma alanlarında LGB bireylerin cinsel yönelimleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılıkla ilgili Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden örneklerin sunulduğu çalışmada, genel olarak bütün toplumların hem cinsiyetçi (seksist) hem de heteroseksist oldukları vurgusu yer almıştır.

Cinsel yönelime bağlı olumsuz tutum, algı, etiketleme ve değerlendirmeler LGB bireylerin çeşitli saldırganlık türlerine maruz kalma düzeylerini etkilemektedir. Lezbiyen ve gay bireylerle ilgili etiketleme ve saldırganlık ilişkisinin incelendiği bir araştırmada, lezbiyen ve gay bireylere ilişkin AIDS etiketlemesi ve onlara karşı gösterilen saldırganlık seviyesinin pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Vincent, Peterson ve Parrott, 2016). Homoseksüel bireylere yönelik saldırganlıkla ilgili geniş kapsamlı bir değerlendirmenin yürütüldüğü bir inceleme çalışmasında, geleneksel ve maskülen cinsiyet rolleri algısının, cinsiyet temelli önyargılı tutumların ve sağ kanat yetkeçiliğinin, gay ve lezbiyen bireylere yönelik saldırganlık konusunda risk faktörü olduğu belirtilmiştir (Parrott, 2008). Önyargı ve gay bireylere yönelik saldırganlık ilişkisini incelemek amacıyla yürütülen bir başka çalışmada cinsiyetçi tutumların, gay-karşıtı (anti-gay) saldırgan davranışı anlamlı şekilde yordadığı belirlenmiştir (Parrott ve Peterson, 2008). Türkiye’de üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmada ise homofobi düzeyi ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlık seviyesi arasında düşmanca cinsiyetçiliğin aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Set ve Ergin, 2019).

Araştırmalarda cinsiyetçi tutumlar kadar maskülen tutumların da homoseksüel bireylere yönelik saldırganlık üzerinde rol oynadığı belirlenmiştir. Vincent, Parrott ve Peterson (2011) tarafından yürütülen araştırmada heteroseksüel erkek katılımcılardan toplanan verilerin analizi; maskülen cinsiyet rolleri baskısının, cinsiyetçi önyargılar aracılığıyla gay bireylere yönelik saldırganlık düzeyini anlamlı düzeyde yordadığını göstermiştir. Bir başka çalışmada maskülen ve yetkeci tutumlar ile öfke duygusunun gay bireylere yönelik saldırganlıkla ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda geleneksel maskülen ve yetkeci tutumlara sahip erkek katılımcıların, kendilerine izletilen videoda gay çifti gördükleri zaman öfkeli hissettikleri ve öfkeli hisseden katılımcıların gay işbirlikçiye karşı daha saldırgan davranışta buldukları saptanmıştır (Goodnight, 2016). Benzer şekilde yürütülen bir araştırmada maskülen tutumların, cinsiyete ilişkin önyargıları ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır (Goodnight, Cook, Parrott ve Peterson, 2014).

Ergenlik çağındaki çocuklarla yürütülen bazı araştırmalarda akran zorbalığı ile homofobik ve cinsiyetçi tutumların ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada lise öğrencilerinden veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Sonuçlara göre yüksek cinsiyet önyargısına sahip ergenlerin, homoseksüel akranlarına lakap takma, onlarla alay etme gibi davranışlarda bulunma seviyeleri anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Poteat, 2015). Bir başka çalışmada lise öğrencilerinde cinsiyetçi tutumlara ve güçlü cinsiyet kimliğine sahip olmanın, gay ve lezbiyen akranlarına karşı saldırganlığı yordadığı bulgulanmıştır (Poteat, Rivers ve Vecho, 2015).

Cinsel yönelimleri nedeniyle gay ve lezbiyen bireyler, çalıştıkları kurumlarda işyeri zorbalığına, küçük düşürücü söz ve eylemlere maruz kalabilmekte ve heteroseksüellerle aynı fırsatlara sahip olamamanın dezavantajını yaşamaktadırlar (Hollis ve McCalla, 2013). İşyeri zorbalığıyla ilgili yürütülen bir çalışmada araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen verilere göre; birçok farklı meslek

grubundan olup çalışmaya katılan lezbiyen ve gay bireylerin, iş yerlerinde kendilerine yönelik aşağılayıcı ve etiketleyici sözel saldırılara sıklıkla maruz kaldıkları belirlenmiştir (Di Marco, Hoel, Arenas ve Munduate, 2015).

1.1.3. Hedefin Dini Kimliği

Bazı durumlarda saldırganlık, maruz kalan kişinin dini kimliği çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu noktada dini kimliğe bağlılık düzeyi, mevcut sosyal normlar (ör; hedefin ve failin dini tercihinine bağlı olarak saldırganlığı meşrulaştıran normlar) gibi faktörler saldırganlığa etki etmektedir. Dini kimlik ve saldırganlık normları ilişkisinin incelendiği ve Pakistan’da kendilerini Müslüman olarak tanımlayan öğrencilerle yürütülen bir çalışmada, araştırmanın işbirlikçisi tarafından katılımcılara radikal Yahudi karşıtı bir organizasyona üye olmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Yahudilere karşı saldırganlığın uygun olduğu normatif inancına yüksek düzeyde sahip olan katılımcılarda, Yahudi karşıtı organizasyona katılım isteği de o oranda yüksek bulunmuştur (Amjad ve Wood, 2009). Dini tercihi yönelik saldırganlıkla ilişkili bir başka bulgu Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen üç çalışmadan elde edilmiştir. Katılımcılarda Müslümanları tehdit olarak algılama seviyesinin ve onlara karşı uygulanan saldırganlığın otoriteler tarafından onaylandığı inancının, Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar ve saldırgan davranışları anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır (Beck ve Plant, 2018).

1.1.4. Hedefin Irkı Ve Etnik Kimliği

Grup temelli saldırganlığı etkileyen bir başka faktör grup üyelerinin ırkı ve etnik kimliğidir. “*İrkçilik*” ve “*etnosentrizm (etnik merkezçilik)*” diye adlandırılan ayrımcılık türleri, geçmişten günümüze birçok şiddet ve saldırganlık olayını açıklama konusunda yararlı olmuştur. Farklı tanımları yapılmakla beraber genel olarak ırkçılık; hiyerarşik yapılanma içerisinde bir ırkı aşağı düzeyde görmeye bağlı olarak o ırka mensup bireylere küçük düşürücü ve ayrımcı davranışlarda bulunmayı ifade etmektedir (Sumbas, 2009). Etnosentrizm ise etnik milliyetçilik kavramından türemiş olup bireylerin diğerlerini, kendi kültürel ve toplumsal özellikleri çerçevesinde değerlendirmesi ve buna bağlı ayrımcılıkta bulunması olarak açıklanmaktadır (Arı ve Madran, 2011). Ancak günümüzde biyolojik özelliklere dayalı bir ırk sınıflamasının mümkün olmadığına dair artan bilimsel kanıtlarla beraber “*yeni ırkçılık*” olarak adlandırılan bir kavramın ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni ırkçılık yalnızca ırka dayalı ayrımcılığı değil; kültüre, etnik ve dini kimliğe, coğrafyaya bağlı ayrımcılığı kapsamına alacak şekilde genişletilmiş ve “biz” kimliğini “ötekiler” den koruma amacıyla sömürüyü, hor görmeyi ve aşağılamayı mazur göstermeyle ilişkilendirilmiştir (Çoban Keneş, 2014; Sumbas, 2009).

İrksal önyargı ve saldırganlık arasındaki ilişki geçmişten günümüze birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve farklı bulgular elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda önyargıları fazla olan insanların ırktan bağımsız olarak daha saldırgan olabildiği saptanmıştır (Genthner ve Taylor, 1973). Bazı araştırmalarda ise saldırganlık konusunda hedefin ırkına bağlı bir değişim olduğu ve özellikle kışkırtılma durumunda önyargılı tutumların belirgin hale geldiği bulgulanmıştır (Leonard ve Taylor, 1981). Baron ve Richardson’a (1994) göre, bireyler “ırkçı” olarak etiketlenmemek ve kınanmamak için bazı durumlarda hedefin ırkına bağlı saldırganlıkta bulunmaktan kaçınmaktadır ancak hedefin kendilerini kışkırttığı algısına sahip olduklarında veya kendi kimlikleri tespit edilebilir olmadığında irksal saldırganlıkta bulunma ihtimalleri artmaktadır. Bu görüşle tutarlı olarak günümüzde “ırkçı”, “ayrımcı” etiketlerine maruz kalmamak için birçok bireyin önyargılı tutumlarını açıkça dile getirmekten kaçındığı ve kimi zaman önyargılı tutumlarının farkında olmadığı belirlenmiştir. Bu “*örtük önyargıların*”, dış gruplara karşı öfke duygularını arttırdığına ve ayrımcı davranışlara zemin hazırladığına dair bulgular mevcuttur (ör; Dasgupta, DeSteno, Williams ve Hunsinger, 2009; Korkmaz, 2017).

İrk veya etnik kimliğe dayalı saldırganlıkla ilgili yürütülen çalışmalarda önyargılı tutumların ve bu tutumlarla ilişkili olan sosyal mesafe, hoşgörüsüzlük gibi birçok değişkenin etkisi incelenmiştir. Örneğin; Ferreira ve arkadaşları tarafından (2017) yürütülen araştırmada sözel saldırganlık ve irksal önyargı arasındaki ilişki incelenmiştir. Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda irksal önyargıların ve çeşitli negatif tutumların, rakip takım oyuncularına yöneltilen sözel saldırıları anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır. Lise öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada önyargı, sosyal mesafe ve saldırganlık ilişkisi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda lise öğrencilerinin farklı etnik kimliğe sahip akranlarına yönelik saldırganlık eğilimleri ile etnik önyargıya bağlı sosyal mesafe algıları arasında pozitif ilişki

bulgulanmıştır (Piumatti, Marengo, Mosso ve Rabaglietti, 2015). Piumatti ve Mosso (2017) tarafından yürütülen bir başka araştırmada ise etnik dış grup olarak göçmenlere yönelik önyargı, hoşgörüsüzlük ve saldırganlık ele alınmıştır. Göçmenlere yöneltilen saldırganlığı meşru bulmanın, onlara yönelik yüksek önyargı ve düşük hoşgörü düzeyi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

İrksal, etnik önyargılar ile saldırganlık ilişkisi bağlamında yürütülen bazı araştırmalarda “*otoriteryen saldırganlık*” (otoritelere göre hedef olarak belirlenen gruplara yönelik saldırganlık) üzerinde durulmuştur. Dunwoody ve Funke (2016) tarafından yürütülen araştırmada siyahilere yönelik önyargı, ayrımcılık, otoriteryen saldırganlık, siyasi hoşgörüsüzlük gibi bazı değişkenler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; otoriteryen saldırganlık ile önyargı, siyasi hoşgörüsüzlük, anti-demokratik tutumlar ve etnosentrizm arasında anlamlı pozitif korelasyon mevcuttur. Başka bir çalışmada ise İtalyan katılımcıların, Roman göçmenlere yönelik önyargıları ve otoriteryen saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Passini, 2017).

Etnosentrizm ve ırkçı önyargılardan beslenen saldırganlık bağlamında ele alınan bir başka kavram ise “*İrksal mikro-saldırganlık*” tir. İrksal mikro-saldırganlık; genellikle hedefe yönelik kasti zarar verme niyeti taşımayan fakat maruz kalan bireyi aşağılayıcı ve incitici kelimeler kullanmayı kapsayan ırka dayalı sözel saldırganlığı ifade etmektedir ve günlük etkileşimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Fleras, 2016). İrksal-mikro saldırganlık, özellikle gruplar arası fiziksel saldırıların hoş karşılanmadığı günümüz küresel dünyasında önyargılı tutumların dışavurumunda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. İrksal mikro-saldırganlığın yaygın hale gelmesinde insanlar arası doğrudan etkileşim kadar medyanın rolü de bulunmaktadır. Bu konuda Kulaszewicz (2015) tarafından yürütülen araştırmada ırksal mikro-saldırganlık ve medya ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme sonucu medyada sürekli hedef gruba ilişkin negatif olayların gündemde olmasının ve bu haberlerdeki ayrımcı negatif sunum dilinin ırksal mikro-saldırganlığa etki ettiği vurgulanmıştır.

ÖNYARGILARDAN BESLENEN SALDIRGANLIK NASIL AZALTI LABİLİR?

İç-dış grup/biz-öteki algısı, kaynakları başka gruplarla paylaşmak istememe, diğer grupları çeşitli açılardan iç gruba tehdit olarak algılama, toplumda baskın grup olma arzusu, gruplar arası kaygının yüksekliği, algılanan sosyal mesafe, negatif kalıpyargılar gibi birçok faktörün gruplar arası ilişkileri düzenlediği ve önyargılı tutumların, saldırgan davranışların oluşmasına etki ettiğine dair araştırma bulgularına önceki bölümde yer verilmiştir. Bu noktadan sonra ise “*Gruplar arası çatışma ve saldırıları arttıran ve olumlu sosyal ilişkilerin gelişmesinin önünde engel teşkil eden bu faktörlerin etkisini azaltmak için neler yapılabilir?*” sorusu çerçevesinde birkaç çözüm önerisi sunulacaktır.

Grup ve önyargı temelli saldırganlığı azaltma noktasında etkili olabilecek önemli faktörlerden biri empati düzeyini arttırmaktır. Empatinin saldırganlığı nasıl etkilediğinin incelendiği bir çalışmada katılımcıların ceza alacak kişiyle empati düzeyinin artırılması durumunda saldırganlık seviyelerinin azaldığı bulgulanmıştır (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016). Türkiye’de ilköğretim öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda ise empatik eğilim düzeyi yüksek olan öğrencilerin, saldırganlık seviyelerinin daha düşük olduğu ve çatışma çözme becerilerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Rehber ve Atıcı, 2009). Empati yalnızca bireyler arası negatif davranışların azalmasında değil; gruplar arasında olumlu ilişkilerin gelişmesinde de oldukça önemlidir. Örneğin; Türk, Kaçmaz, Tünel ve Tercan (2018) tarafından Türkiyeli ve Suriyeli öğrencilerin birbirlerine yönelik davranışları üzerinde empatinin rolünün incelendiği bir nitel çalışma yürütülmüştür. Çalışma sonucunda öğrenciler arasındaki arkadaşlık düzeyi ve iletişim arttıkça Türkiyeli öğrencilerin, Suriyeli akranlarına yönelik empati düzeylerinin arttığı, onların yaşadıkları sorunlara daha duyarlı oldukları ve destek vermeye çabaladıkları tespit edilmiştir.

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmanın bir başka yolu ise gruplar arasında eşitliği, hoşgörüyü, saygıyı vurgulayan sosyal normların ve temsillerin geliştirilmesi yönünde çabalamaktır. Birçok toplumda mevcut normlar ve temsiller bazı grup üyelerine yöneltilen ayrımcı ve saldırgan davranışları mazur gösterici hatta kimi zaman destekleyici niteliktedir. Kitle iletişim araçları da eşitlikçi olmayan, “biz-öteki” algısını pekiştiren, hiyerarşik yapılanmayı destekleyen bu norm ve temsillerin oluşması ve devam etmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Mesela Türkiye’de kadınların medyada temsil şekli kadın ve erkeklere ilişkin sosyal rollerin ve algıların pekişmesini sağlar niteliktedir. Bu konuyla ilgili olarak toplumsal cinsiyet rolleri vurgusunun, ataerkilliğin ve cinsiyetçi önyargıların yoğun olduğu Türkiye’de kadına yönelik şiddet haberlerinde cinsiyet

rollerine yoğun bir vurgu yapıldığına, kadına yönelik şiddeti romantikleştirici ve meşrulaştırıcı bir dil kullanıldığına dikkat çeken çok sayıda çalışma yürütülmüştür (ör; Dursun, 2010; Gül ve Altındal, 2015; Güneş ve Yıldırım, 2019).

Medya yalnızca kadına yönelik cinsiyetçi önyargıların oluşması ve pekişmesinde etkili değildir. Birçok başka grup da medyada olumsuz bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin; Suriyeli mültecilerin medyada nasıl temsil edildiğini görmek amacıyla gazete haberlerinin incelendiği bir çalışmada gazete haberlerinde genellikle onların “ekonomik yük, güvenlik sorunu” olarak resmedildiği ve tehdit oluşturduklarına dair algı oluşturularak ayrımcılığa gerekçe hazırlandığı vurgulanmıştır (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016). Aynı zamanda medya nefret söylemlerinin çok geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştıran bir araçtır. Günümüzde internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber medyanın bu konuda çok daha etkin olabildiği görülmektedir. Türkiye’de İnternetin Durumu 2015 Raporu’na (Alternatif Bilişim Derneği, 2016) göre çeşitli sosyal paylaşım ağlarında ve sözlüklerde engelliler, Suriyeli mülteciler, LGBT bireyler sıklıkla nefret söylemlerinin hedefi olmaktadır.

Saldırgan ifadeler spor medyasında da kendisine yer bulmaktadır. Demir (2009) tarafından yürütülen araştırmada, spor haberlerindeki yorumlardan etkilenme derecesi ve saldırganlık ilişkisi incelenmiş ve iki değişkenin pozitif korelasyona sahip olduğu bulgulanmıştır. Bazı çalışmalarda ise spor medyasında -özellikle milli maçlar esnasında- saldırgan, cinsiyetçi ve milliyetçi söylemlerde bulunduğu ve bu durumun fanatizmi arttırarak maç öncesinde, maç esnasında veya sonrasında izleyicilerin saldırganlıkları üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır (ör; Erol, 2012; Özsoy, 2011).

Görüldüğü üzere medya çeşitli gruplara ilişkin önyargılı tutumlar ve saldırgan davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle medyada “ötekileştirici” değil “bütünleştirici” bir dil kullanma, saldırganlığı meşrulaştırıcı ifadelerden kaçınma, bireyler ve gruplar arası eşitliği ve karşılıklı saygıyı vurgulama, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici ifadeler kullanmama, sunulan negatif haberlerde (ör; hırsızlık, cinayet gibi) failin grup kimliğini vurgulamama; önyargı temelli saldırganlığın azaltılmasına katkı sağlamak amacıyla medyada yapılabilecek düzenlemelerden bazılarıdır. Medyada yapılabilecek bu düzenlemelerin yanı sıra bireylerin maruz kaldıkları medya içeriklerini analiz etmeleri yönünde bilinçlenmelerini sağlamak ve her bir bireye “*medya okuryazarlığı eğitimi*” vermek de medyanın zararlı etkilerini azaltmanın etkili bir yolu olacaktır.

Önyargıya dayalı saldırganlığı azaltmanın bir diğer yolu önyargı ve ayrımcılığın farkındalığını ve azaltılmasını sağlayabilecek çeşitli programlar oluşturmak ve bunu eğitim sistemine dahil etmektir. Bazı araştırmacılar tarafından saldırganlığı azaltmaya yönelik oluşturulan çeşitli müdahale programlarının başarısı, eğitimin ne derece önemli olabildiğini göstermiştir. Örneğin; Akgün, Araz ve Karadağ (2007) tarafından “*Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz Programı*” kapsamında ilköğretim öğrencilerine şiddet içermeyen, yapıcı çatışma çözümü, empati ve öfke kontrolü eğitimleri verilmiş ve bunların çocukların yapıcı çatışma çözme becerilerini arttırdığı bulgulanmıştır. Türkiye’de ilköğretim öğrencileriyle yürütülen bir başka araştırmada ise 6.sınıf öğrencilerine 24 oturumdan oluşan “*Barış Eğitimi*” verilmiş ve eğitim sonrasında çocukların saldırganlık eğilimlerinde azalma olduğu görülmüştür (Sağkal, 2011). Saldırganlığı azaltmaya yönelik 22 önleme ve müdahale programının incelendiği meta analiz çalışmasında bu programların saldırganlığı azaltmada büyük bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır (Donat Bacıoğlu, 2014).

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için önyargıların farkında olmayı, bunları ayrımcı davranışlara dönüştürmeme yollarını, saldırganlığın negatif sonuçlarını, duygu düzenleme stratejilerini, şiddet içermeyen çatışma çözüm yollarını kapsayan eğitim programları oluşturulabilir. Oluşturulan eğitim programlarının tüm eğitim sistemine dahil edilmesi halinde önyargılı tutumlarının farkında olan, ötekileştirmekten kaçınan, çatışmalarını yapıcı şekilde çözme çabasında olan, öfke duygusunu kontrol edebilen, empati becerisi yüksek, saldırganlığı hiçbir koşulda meşru görmeyen nesillerin yetişmesi mümkündür.

Allport (1954) tarafından kavramsallaştırılan *Temas Kuramı*’na göre, önyargıların azaltılması için gruplar arasında ortak amaçların oluşturulduğu, bu amaçlar doğrultusunda işbirliğinin teşvik edildiği, eşit statüye dayalı ve otorite ile normlar tarafından desteklenen sosyal temaslar önyargıları azaltmada etkilidir (Akt. Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu, 2017). Allport’un ardından Pettigrew (1998) *Temas Kuramı*’ndaki bazı noktalara açıklamalar getirerek onu genişletmiş ve temasın önyargıları azaltmasında arkadaşlığın da oldukça önemli olduğunu vurguladığı *Gruplar Arası Temas Kuramı*’nı geliştirmiştir. Yürütülen sayısız araştırmada

gruplar arası olumlu temasın, önyargıları ve ayrımcılığı azalttığı, empati düzeyini, gruplar arası olumlu duygu, düşünce ve davranışları arttırdığı bulgulanmıştır (ör; Hewstone ve ark., 2006; Pettigrew, Tropp, Wagner ve Christ, 2011).

Gruplar arası olumlu temas birçok olumsuz duygu, düşünce ve davranışı azaltmada etkili olduğu gibi gruplar arası saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabilecek bir yöntemdir. Grup üyeleri arasında kurulan pozitif temas ve arkadaşlığın, önyargıların azalması, empatinin artması, gruplar arası kaygının ve tehdit algısının azalması gibi değişkenler aracılığıyla saldırgan davranışların azalmasını sağlaması olasıdır. Nitekim Türkiye’de Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz duygular ve tehdit algısının azalmasında temas kalitesinin rolü olduğunu bulgulayan çalışmalar mevcuttur (ör; Özkeçeci, 2017; Yanboluoğlu, 2018). Bu ve benzeri bulgulara dayanarak gruplar arasında olumlu ve etkili bir temas sağlamanın, önyargılardan beslenen saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabileceği öngörülebilir.

Gruplar arası olumlu doğrudan temas, önyargıları ve ayrımcılığı azaltma noktasında oldukça önemlidir. Ancak her zaman iki grubu uygun şartlar altında bir araya getirmek mümkün olmamaktadır. Bu gibi durumlarda alternatif olarak *gruplar arasında dolaylı bir temas* sağlanması önerilmektedir. Doğrudan gruplar arası temas sağlamanın zor olduğu durumlarda karşımıza alternatif bir temas türü olan *Hayali Temas* çıkmaktadır. Hayali Temas (Turner, Crisp ve Lambert, 2007) grup üyeleri arasında zihinsel olarak olumlu bir temas kurulmasını sağlayarak önyargıların ve ayrımcılığın azalmasında etkili olmaktadır. Saldırganlığın azaltılmasına yönelik geliştirilen eğitim programlarına önyargıların azaltılmasında etkili bir yöntem olan hayali temasın dahil edilmesi yararlı olacaktır. Çünkü zihinsel olarak gruplar arasında olumlu bir temas kurmak ve bu yolla olumlu duygu ve algılar geliştirmek, bir dış-grup üyesine karşı saldırgan davranışta bulunmayı zorlaştırma potansiyeline sahiptir.

SONUÇ

Saldırganlık, failler ve maruz kalan bireyler açısından pek çok yıkıcı sonucu bulunan bir davranıştır. Fiziksel, sözel, doğrudan, dolaylı gibi birçok türü bulunan saldırgan davranışa maruz kalan bireylerin travma yaşamaları, yüksek düzeyde kaygı ve korku hissetmeleri, benlik saygılarının zedelenmesi, kendilerini dışlanmış ve ötekileştirilmiş hissetmeleri gibi birçok olumsuz psikolojik sonuç mevcuttur. Bu nedenle saldırganlığın azaltılması için mücadele etmek, çeşitli önleme ve müdahale yöntemleri ve programları geliştirmek, saldırganlığın negatif yönlerine dair bir farkındalık sağlamak, bireysel ve toplumsal ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça yararlı olacaktır. Saldırganlığı azaltmanın yollarını bulabilmek için öncelikle onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine incelemek ve bu inceleme sonucunda uygun çözüm önerilerinde bulunmak gerekmektedir. Saldırganlıkla mücadele etmek için yapılacak her bir önerinin, atılacak her bir adımın, oluşturulacak her programın bilimsel verilerden ve araştırmalardan yararlanılarak oluşturulması saldırganlıkla mücadelenin başarı oranının artmasını sağlayacaktır. Bu amaçla saldırganlığa etki eden faktörleri ortaya çıkarmak için binlerce bilimsel çalışma yürütülmüştür. Ancak mevcut çalışmada saldırganlıkla ilişkili değişkenlerden yalnızca biri olan “önyargı” konusu ele alınmış ve bu bağlamda yürütülen bilimsel araştırma verileri derlenerek sunulmuştur.

İnsanlar sosyal varlıklardır. Doğrudan ölüme kadar diğerleriyle sürekli bir etkileşim halinde olan bireyler, diğerlerinin varlığından etkilenmekte ve onları da çeşitli yönlerden etkilemektedirler. Var olan bu ilişkisellik, insanların birçok davranışına etki etmektedir. Bu sosyallikten etkilenen davranışlardan biri de saldırganlıktır. Bu çalışmada saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan önyargı ve kalıpyargılardan beslenen böylece grup kimliği etrafında şekillenen hali ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de olduğu gibi dünyanın neredeyse her yerinde ayrımcı davranışlara, şiddet ve saldırganlığa maruz kalan kadınlara, eşcinsel bireylere, çeşitli etnisiteye ve dini kimliğe sahip olan kişilere dair güncel araştırma bulguları incelenmiştir. Bu bağlamda ele alınan gruplara yöneltilen saldırganlık türleri ile önyargılı tutumlar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Literatür taraması sonucunda yapılan değerlendirmede, dünyanın ve Türkiye’nin birçok bölgesinde cinsiyetçi, heteroseksist, ırkçı tutumların ve etnosentrik bakış açısının, bu grupların üyelerine yöneltilen saldırganlık seviyesinin önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Yani kısacası incelenen literatür bilgisine dayanarak önyargılı tutumların, saldırganlıkla yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada konuya belirli sınırlar çizmek ve önyargı temelli genel bir farkındalık oluşturmak amacıyla yalnızca saldırganlığa maruz kalanların cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik ve dini kimlikleri ele alınmıştır.

Ancak burada değerlendirilmeyen fakat önyargılara dayalı saldırgan söz ve eylemlerin hedefi olan birçok başka grup mevcuttur: ileri yaşta olanlar, engelliler, trans bireyler, psikopatolojik tanı alanlar... Bu noktada önemli olan önyargı temelli saldırganlığa maruz kalan tüm grupları ele almak değil, saldırganlığın bazen “biz” ve “öteki” algısı ile buna dayalı çeşitli tutum ve inançlardan kaynaklanabildiğine yönelik genel bir çerçeve ve farkındalık oluşturmaktır. Bu çerçevenin ve farkındalığın oluşması, birçok nedeni bulunan saldırganlığın önyargı boyutunu da hesaba katarak azaltma yönünde çok boyutlu çözüm üretme çabalarına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada ele alınan gruplar arası olumlu temas sağlama, eğitim programları oluşturma, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik düzenlemelerde bulunma, empati becerileri kazandırma yöntemleri önyargı temelli saldırganlığı azaltmada kullanılabilir çözümlerden yalnızca birkaçıdır. Gruplar arası çatışmaları azaltmak, daha olumlu sosyal ilişkiler geliştirmek için daha fazla bilimsel araştırmaya ve bu çalışmaları referans alarak geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Mevcut çalışma, önyargı ve saldırganlığın yakın ilişkili olduğuna dair bir farkındalık sağlayarak bu konuda yürütülecek araştırmalara ve önerilecek çözümlere katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akçay, D. ve Özcebe, H. (2012).Televizyonun okul öncesi dönemdeki çocukların saldırganlık davranışına etkisi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 55, 82-87.
- Akgün, S., Araz, A. ve Karadağ, S. (2007). Anlaşmazlıklarımızı çözebiliriz: İlköğretim öğrencilerine yönelik bir çatışma çözümü eğitimi ve psiko-sosyal etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22 (59), 43-62.
- Allen, J. J., Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75-80.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: AddisonWesley.
- Alternatif Bilişim Derneği (2016). *Türkiye’de İnternet’in Durumu 2015 Raporu*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Amjad, N. ve Wood, A. M. (2009). Identifying and changing the normative beliefs about aggression which lead young Muslim adults to join extremist Anti-Semitic groups inPakistan. *Aggressive Behavior*, 35, 514-519.
- Arı, E. S. ve Madran, C. (2011). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşee ülke etkisinin rolü. *Öneri*, 9(35), 15-33.
- Ayan, S. (2014). Cinsiyetçilik: Çelişik duygulu cinsiyetçilik. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36, 147-156.
- Aydın, A. ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29 (73), 44-56.
- Baldry, A. C., Sorrentino, A. ve Farrington , D. P. (2019). Post-traumatic stress symptoms among Italian preadolescents involved in school and cyber bullying and victimization. *Journal of Child and Family Studies*, 28(9), 2358-2364.
- Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (2. Baskı). New York: Plenum
- Beck, C. L. ve Plant, E. A. (2018). The implications of right-wing authoritarianism for Non-Muslims’ aggression toward Muslims in the United States. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 0(0), 1-25.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences and control*. New York: McGraw Hill

- Bevens, C. L. ve Loughnan, S. (2019). Insights into men's sexual aggression toward women: Dehumanization and objectification. *Sex Roles*, 1-18.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217-230.
- Crick N. R. ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.
- Cross, E. J., Overall, N. C., Hammond, M. D. ve Fletcher, G. J. O. (2017). When does men's hostile sexism predict relationship aggression? The moderating role of partner commitment. *Social Psychological and Personality Science*, 8(3), 331-340.
- Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. T. ve McNulty, J. K. (2018). An interdependence account of sexism and power: Men's hostile sexism, biased perceptions of low power, and relationship aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(2), 338-363.
- Çamaş, G. G. ve Meşe, G. (2016). Sosyal hiyerarşi: Cinsel şiddet mitlerini anlamak. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 62-74.
- Çoban Keneş, H. (2014). Yeni ırkçı söylemlerin eklemli niteliği ve medyanın işlevi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(2), 407 – 433.
- Çuhadar Gürkaynak, E. (2012). Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı anlamak için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi? K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s. 1-12). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dasgupta, N., DeSteno, D., Williams, L. A. ve Hunsinger, M. (2009). Fanning the flames of prejudice: The influence of specific incidental emotions on implicit prejudice. *Emotion*, 9 (4), 585-591.
- Demir, B. (2009). *Görsel Medya'nın spordaki şiddete etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., Friese, M., Hahm, A. ve Roberts, L. (2011). Understanding impulsive aggression: Angry rumination and reduced self-control capacity are mechanisms underlying the provocation-aggression relationship. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(6), 850-862.
- Di Marco, D., Hoel, H., Arenas, A. ve Munduate, L. (2015). Workplace incivility as modern sexual prejudice. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(12), 1-27.
- Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş H.(2016). Yazılı basında Suriyeli mülteciler: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerçeklerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40 (1), 143 -184.
- Donat Bacıoğlu, S. (2014). Şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği: Meta analiz çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (42), 294-304.
- Dunwoody P. T. ve Funke F. (2016). The Aggression-Submission-Conventionalism Scale: Testing a new three factor measure of authoritarianism. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(2), 571-600.
- Dursun, Ç. (2010). Kadına yönelik şiddet karşısında haber etiği. *Fe Dergi* 2(1), 19-32.
- Dursun, S. (2012). İşyeri şiddetinin çalışanların tükenmişlik düzeyi üzerine etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 105-115.
- Edwards, K. M., Turchik, J. A., Dardis, C. M., Reynolds, N. ve Gidycz, C. A. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65, 761-773.

- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van der Pol, L. D., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans Kranenburg, M. J. ve Mesman, J. (2017). Gender differences in child aggression: Relations with gender differentiated parenting and parents' gender role stereotypes. *Child Development*, 88, 299–316.
- Erol, C. (2012). *Yeni medyada nefret söylemi ve fanatizm: video paylaşım sitelerinde nefret söylemi analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Erbaydar, N. P., İnal, E. ve Kaya, E. (2019). *Afet mevzuatının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Ferreira, A. S. S., Leite, E. L., Muniz, A. S., Batista, J. R. M., Torres, A. R. R. ve Estramiana, J. L. A. (2017). Insult or prejudice: a study on the racial prejudice expression in football. *Psico Porto Alegre*, 48(2), 81-88.
- Fite, P. J., Rubbens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A. ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: the moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40, 69–78.
- Fleras, A. (2016). Theorizing micro-aggressions as racism 3.0: Shifting the discourse. *Canadian Ethnic Studies*, 48 (2), 1-19.
- Genthner, R. W. ve Taylor, S. P. (1981). Physical aggression as a function of racial prejudice and the race of the target. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 207-210.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Goodnight, B. L., Cook S. L., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2014). Effects of masculinity, authoritarianism, and prejudice on antigay aggression: A path analysis of gender-role enforcement. *Psychology of Men and Masculinity*, 15 (4), 437-444.
- Goodnight, B. L. (2016). Anonymity and anti-gay aggression in an online sample: *The effect of an audience on gender role enforcement* (Yayınlanmamış doktora tezi). Georgia State Üniversitesi, Atlanta.
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (s. 17-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, S. S. ve Altındal, Y. (2015). Medyada kadın cinayeti haberlerindeki cinsiyetçi izler: Radikal Gazetesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4, 168-188.
- Güneş, G. ve Yıldırım, B. (2019). Cinsiyet temelli bir savaş: Kadın cinayetlerinin medyada temsili üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 936-964.
- Herrero, J., Rodríguez, F. J. ve Torres A. (2017). Acceptability of partner violence in 51 societies: The role of sexism and attitudes toward violence in social relationships. *Violence Against Women*, 23, 351-367.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J. ve Niens, U. (2006). Intergroup contact, forgiveness, and experience of “The Troubles” in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 62(1), 99–120.
- Hollis, L. P. ve McCalla, S. A. (2013). Bullied back in the closet: Disengagement of LGBT employees facing workplace bullying. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*, 4 (2), 6-16.
- Hyatt C. S., Berke, D. S., Miller J. D. ve Zeichner, A. (2016). Do beliefs about gender roles moderate the relationship between exposure to misogynistic song lyrics and men's female-directed aggression? *Aggressive Behavior*, 9999, 1–10.

Izagirre, A. ve Calvete, E. (2018). Exposure to family violence and internalizing and externalizing problems among Spanish adolescents. *Violence and Victims*, 33 (2), 368-382.

Jaradat, Y., Nielsen, M. B., Kristensen, P., Nijem, K., Bjertness, E., Stigum, H. ve Bast-Pettersen, R. (2016). Workplace aggression, psychological distress, and job satisfaction among Palestinian nurses: A cross-sectional study. *Applied Nursing Research*, 32, 190-198.

Kapcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-13.

Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S. ve Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 81-89.

Kelly, A. J., Dubbs, S. L. ve Barlow, F. K. (2015). Social dominance orientation predicts heterosexual men's adverse reactions to romantic rejection. *Arch Sex Behavior*, 44, 903-919.

Korkmaz, L. (2017). Tutumlarımızın ne kadar farkındayız? Örtük tutumlar ve örtük ölçüm yöntemleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(40), 109-127.

Kulaszewicz, K. E. (2015). Racism and the media: A textual analysis. *Master of Social Work Clinical Research Papers*, 477, 1-45.

Küçükkömürler, S. ve Sakallı Uğurlu, N. (2017). Gruplar arası ilişkileri düzenlemede sosyal temas kuramları: Gruplar arası, yayılcı ve hayali temas. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(9), 1-31.

Lee, W. ve Cunningham, G. B. (2016). Gender, sexism, sexual prejudice, and identification with U.S. football and men's figure skating. *Sex Roles*, 74, 464-471.

Leonard, K. E. ve Taylor, S. P. (1981). Effects of racial prejudice and race of target on aggression. *Aggressive Behavior*, 7, 205 - 214.

Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.

Lundy, B. D. ve Darkwah, K. (2018). Measuring community integration of lusophone West African immigrant populations through needs assessment, human security, and realistic conflict theory. *Journal of International Migration and Integration*, 19(2), 513-526.

Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 93-112.

Özkeçeci, H. H. (2017). *The role of contact and the perception of threat in prejudice towards Syrians in Turkey*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Özsoy, S. (2011). Spor gazetelerinin başlıklarında militarist ve şiddet içerikli metaforlar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 88-114.

Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır, M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çokboyutlu yaklaşımlar içinde* (s. 41-53), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Parrott, D. J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established and hypothesized effects within the context of the general aggression model. *Clinical Psychology Review*, 28, 933-951.

Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2008). What motivates hate crimes based on sexual orientation? Mediating effects of anger on antigay aggression. *Aggressive Behavior*, 34, 306-318.

- Passini, S. (2017). Different ways of being authoritarian: The distinct effects of authoritarian dimensions on values and prejudice. *Political Psychology*, 38 (1), 72-86.
- Patil, M. (2016). Aggression and frustration level of high school children in relation to their Montessori and traditional method of education. *International Journal Of Scientific Research*, 5(1), 594-597.
- Perron-Gelinas, A., Brendgen, M. ve Vitaro, F. (2017). Can sports mitigate the effects of depression and aggression on peer rejection? *Journal of Applied Developmental*, 1-38.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Reviews of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T.F., Tropp, L.R., Wagner, U. ve Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280.
- Piumatti, G., Marengo D., Mosso C. ve Rabaglietti E. (2015). Readiness for aggression and ethnic prejudice among Italian adolescents. *Cognition, Brain, Behavior*, 19, 1-16.
- Piumatti, G. ve Mosso C. (2017). Relationships between individual endorsement of aggressive behaviors and thoughts with prejudice relevant correlates among adolescents. *Europe's Journal of Psychology*, 13(1), 47-59.
- Poteat, V. P. (2015). When prejudice is popular: Implications for discriminatory behavior. *Social Development*, 24 (2), 404-419.
- Poteat, V. P., Rivers, I. ve Vecho, O. (2015). The role of peers in predicting students' homophobic behavior: Effects of peer aggression, prejudice, and sexual orientation identity importance. *School Psychology Review*, 44(4), 391-406.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Rehber, E. ve Atıcı, M. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 323-342.
- Renzetti, C. M., Lynch, K. R. ve DeWall, C. N. (2018). Ambivalent sexism, alcohol use, and intimate partner violence perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 33, 183-210.
- Richardson, D. R ve Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and Violent Behavior* 12, 417-426.
- Sağkal, A. S. (2011). *Barış eğitimi programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Set, Z. ve Ergin, Ö. (2019). Homofobi ve saldırganlık arasındaki ilişkide cinsiyetçilik ve savunma mekanizmalarının aracılık etkisinin incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 1-7.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. ve Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation*. Norman: University of Oklahoma Book Exchange.
- Stanger, N., Kavussanu, M., McIntyre, D. ve Ring, C. (2016). Empathy inhibits aggression in competition: the role of provocation, emotion and gender. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 38, 4-14.
- Stephan, W.G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. Oskamp, S. (Ed). *Reducing prejudice and discrimination* içinde (s. 23-47) New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Stephan, W., Ybarra, O. ve Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. T. Nelson (Ed.) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* içinde (s. 43–59). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa’da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*, 1(2), 260-281.

Şeker, B. D. ve Akman, E. (2016). The associations between need for cognitive closure and basic values. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 2-21.

Tajfel, H. ve Turner, J., (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations* içinde (s. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tar, Y. (Der.). (2015). *Çalışma hayatında ayrımcılık ve ayrımcılığa karşı mücadele*. Ankara: Kaos GL Yayınları.

Turner, R. N., Crisp, R. J. ve Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 427-441.

Tuzgöl, M. (2016). Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (14), 39-48.

Türk, F., Kaçmaz, T., Türnüklü, A. ve Tercan, M. (2018). Okul psikolojik danışmanlarının penceresinden Türkve Suriyeli ilkokul öğrencilerinin gruplararası empati deneyimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 17(2), 786-811.

Vincent, W., Peterson, J. L. Parrott D. J. (2016). The association between AIDS-related stigma and aggression toward gay men and lesbians. *Aggressive Behavior*, 9999, 1–13.

Vincent, W., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2011). Combined effects of masculine gender role stress and sexualprejudice on anger and aggression toward gay men. *Journal of Applied Social Psychology*, 41 (5), 1237–1257.

Wright, J. D. ve Young, J. (2017). Implications of religious identity salience, religious involvement, and religious commitment on aggression. *Identity*, 17 (2), 55-68.

Yanbolluoğlu, Ö. (2018). *Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplararası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplararası tehdit ve gruplararası kaygının rolü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa